

KAZINCZY FERENCZ LEVELEZÉSE 1790—1802.

A m. tud. Akadémia Kazinczy fényes pályájához s a levelezésnek, mint ritka fontosságú forrásmunkának érdekéhez mértén siet megfelelni mind ama várákozásnak, a melyekkel nemzetünk jogos kívánsága e részben kielégíthető. Mintha így akarná pótolni annak a félszázadnak a mulasztásait, a mely alatt megkezdte ugyan Kazinczy összes műveinek kiadását, de ennek sem megfontolt terve nem volt, sem a tudományos becs nem igen irányozta a szerkesztőket. Alig hogy számot adhatunk az első kötetről e folyóirat hasábjain (XIV, 811—29), már a második kötet *) is kezünkben van, mely még vastkosabb az előbbinél.

Őszintén örvendünk, hogy az Irodalomtörténeti bizottság figyelmére méltatta az első kötetről írt tanulmányunk végén kifejtett óhajlásunkat, hogy tudniillik a levelezés minden egyes kötetéhez összefoglaló bevezetés járuljon az illető kötetben közölt levelek tartalmáról. A második kötet elején már csakugyan olvasható egy ilyen «bevezetés», a mely itt kivételképen nemcsak a most megjelent, hanem az első kötet leveleinek főbb mozzanatait is összefoglalja, beható tanulmányt nyújtva Kazinczy reformatori pályájának kezdetéről, munkásságáról, a magyar műveltség terjesztése, nyelvünk csinosítása és fejlesztése érdekében kifejtett törekvéseiről, nem mellőzve a kortársak hasonló ügyekezését, s ama hatást sem, a melyet Kazinczy az akkori írókra tett, s a melyet azok ó réá tettek. S habár e bevezetés a nagy közönséget igyekszik első sorban tájékoztatni, haszna az irodalomtörténettel foglalkozókra is szembetűnő, mert mielőtt az egyes levelek tartalmát külön-külön tanulmányoznák: itt röviden összegyűjtve találunk mindent, a mi a kötet legfontosabb eredményeül mutatkozott a szerkesztő előtt. Nem mondjuk, hogy e bevezetés a kötet minden fontos mozzanatát egyformán kiemeli. Az anyagnak oly bámulatos bősége mellett, a mely Kazinczy levelezésében össze van halmozva, alig is lehetne a különféle kívánatoknak egyaránt eleget tenni. Tudósaink egy részét inkább az általános történeti érdek vonzza, másik részét kiválóan Kazinczy küzdelmei, a nemzet előkelőivel vagy íróival folytatott vitái, ismét más részét a nyelvtörténeti adatok, vagy a költészeti újabb irányok, a fordítás elvei és gyakorlata, vagy épen az a mozgalom érdeklik közelebből, a mely Martinovics Ignác névéhez fűződik. Vannak, a kiket főleg a magyar tanügy

*) *Kazinczy Ferencz összes művei. Harmadik osztály. Kazinczy Ferencz levelezése.* A m. tud. Akadémia Irodalomtörténeti bizottsága megbízásából közzé teszi dr. Váczy János. Második kötet 1790—1802. Budapest, 1891. 8. r. XXXII., 626. l.

története érdekel, sőt olyanok is, a kik első sorban a magyar stíl fejlődését kutatják Kazinczy leveleiben. E különféle igényeket egyformán kielégíteni az aránylag rövid bevezetésben alig lehet. De ha figyelmesen áttanulmányozzuk az egész kötetet: elismerésünket a szerkesztőtől meg nem tagadhatjuk, a ki feladatát derekasan megoldotta, világos áttekintést nyújtván a legkimagaslóbb irodalomtörténeti tényekről, a melyek az egyes levelekben elszórtan tűnnek a tanulmányozó elé.

E vezérfonal segítségével ügyekezünk mi is a kezünk alatti kötet gazdag tartalmával kissé részletesebben foglalkozni.

Kazinczy agitatori szerepe első ízben a *Magyar Museum* megalapítása körül kifejtett tevékenységében ismerhető föl; e tevékenység azonban sokkal fokozottabb mértékű és arányú 1790-ben, mikor az *Orpheus* megindul. Két férfiú érezte meg már 1789-ben a bekövetkező felbuzdulás tüzeit: Révai és Kazinczy. Mind a kettő számított a nemzet izgalmas napjaira. Mind a kettő ügyekezett társakat szerezni, hogy az addigi irodalmi mozgalmat értékesítse az általános műveltség fejlesztésének érdekében. Mind a kettő e nemzet tehetősb osztálya felé fordul s attól vár hathatós segítséget: de csak a Kazinczy törekvése biztat sikerrel. Révai a vezetés ügyét nem akarja kezéből kiadni. Ő maga kívánja irányozni a vele társulók munkásságát s hatalmas egyénisége nem tud a háttérbe vonulni. Kazinczy finom tapintattal, számítva az emberek dicsvágyára s hiúságára, nemcsak proselytákat akar szerezni az előkelő emberekben, hanem olyanokat, a kik önmaguk legyenek a mozgalom eszméinek bátor harcosai s győztesei. Mind azokat, a kikől nyelvünk és nemzetiségünk védelmezését, jogainak megóvását reméli, igyekszik magához csatolni, s mindegyiknek elküldi *Orpheus*-át, hogy mæcenásokat, írókat és előfizetőket toborozzon. Berényi, Forgách, Pálffy, Széchenyi és Teleki grófok, Orczy, Podmaniczky és Prónay bárók azok, a kik élénk figyelemmel kísérik a Kazinczy sürgölődéseit. Ezeknek kezébe kívánja ő letenni a mozgalom vezetésének ügyét, s főleg anyagi támogatásuktól várja annak sikerét. Mindegyik előtt fölleplezi terveit, a melyek a politikai átalakuláshoz irodalmunkban is hasonló átalakulásra céloznak. Mindegyik igéri közreműködését s hathatós támogatását. Széchenyi Ferencz, a ki Pálffy Károly grófnál mintegy közbenjárója Kazinczynak, örvendve fogadja az *Orpheust*, nagyra becsüli a kiadó-szerkesztő szívességét s a többi közt ezeket írja hozzá: «Óhajva kívánom, hogy az úrnak dicséretes és hasznos igyekezete feltett tárgyát (t. i. célját) elérje, a melyre bizonyos reménységet nyújtanak az úrnak eddig is közhaszonra bocsátott több rendbéli helyes munkái».*)

Még nagyobb elragadtatással fogadja az ajándékot Prónay László,

*) L. 1790. jan. 20-án írt levelét. 284. sz.

a ki a nógrád- és hontmegyei izgalmas gyűlésekről, a melyek «sok háborodással és az igazi hazafiuságot emésztő tűzzel mentek véghez», épen e tájban volt kénytelen visszavonulni Beszterczére s el volt keseredve az erőszakos átalakulás miatt, a melyet képtelen volt meggátolni vagy csak higgadtabb mederbe terelni is. «Egészlen megvidámított engemet — írja — azonnal az *Orpheusnak* homlokírása; a bevezetése pedig megtöltött azon ízléssel, a melynek csak szemlélése is ezen élesztő gyümölcsnek megértét bizonynyal igéri. Tápláló leszen az kétség kívül, mert nemzetünk anyanyelve után mostani kapósságát nemcsak enyhíteni fogja, de ha az Egek megengedik, örökös erősítő eledelévé válik.»*) Nincs is elég tehetsége, hogy Kazinczynak iránta «kinylatkozott hajlandóságát» megköszönni képes legyen. «Ösmeretlen nevemet — kiált fel Prónay — kiragadja Orpheus zengése a halandóságból. Ezért szentelem én a tek. úrnak örökös háladatoságomat.»

Teleki Sámuel, az erdélyi cancellarius szintén azt fogadja, hogy minden alkalmat fel fog használni, hogy Kazinczy céljait előmozdítsa. Ráday Gedeon pedig mintegy mentorul áll Kazinczy mellé, levelez a magyarországi és erdélyi tudósokkal és írókkal, gyűjti az előfizetőket, s maga is vagy tizenöt példányt rendel meg a folyóiratból. Mintha fiatal barátja erélye őt is magával ragadná: folyvást dolgozik, verset és prózát ír, classicusokat és német költőket fordít, s irodalomtörténeti és bibliographiai értekezéseket igér.

Az irodalom ügye most már nemcsak az írókat foglalkoztatja, de a nemzet hangadó embereit is. Hasznát többé nem vonják kétségbe. Legalább Kazinczy a hozzá érkezett levelekből arról győződik meg, hogy kezdeménye sikerrel biztat. Ime Széchenyi Ferencz sorai a főnebb idézett levélből: «A magyar literaturának hasznosabb és helyesebb előmozdítására és gyarapítására czélozó projectumáru is tészen az úr emlékezetet kedves levelében; bizonyára óhajtvá várom annak elvégzését és bémutatását, hogy annál hamarébb *az szerént hazánknak ifjúsága nagyobb közhaszonnal neveltessék és a magyar literatura előmozdítottassék.*»

Mi volt a Kazinczy terve: a körülmények összevetéséből sejtethjük. Egyrészt a folyóirat támogatása, másrészt az írók szorosabb egyesítése s valami tudós társaság alakítása. Ez utóbbinak, tudjuk, Révai volt legerősebb oszlopa, s jellemző, hogy mégis egészen mellőzték, mikor Széchenyi Ferencznel ez ügyben értekezletet tartottak. Bizonyosnak vehetjük, noha adataink hiányzanak, hogy a Széchenyinel tanácskozó főrendek és megyei deputatusok nem is annyira Révai, mint inkább a Kazinczy tervével foglalkoztak, különben alig hihető, hogy épen őt mel-

*) L. 1790. febr. 3-án írt levelét. 295. sz.

lőzték volna ez értekezleten. Kazinczy hivatalos volt e tanácskozáásra, de — úgy látszik — nem igen tudtak megállapodásra jutni, mert Kazinczy az eredményről egészen hallgat. Egyébiránt közte és Révai között e részben fontos elvi különbségek voltak. Révai fizetési tagokat kívánt, Kazinczy ettől az eszmétől gyűlölettel fordult el. Másfelől Kazinczy nem is volt barátja sem ekkor, sem később a tudományos testületek szigorú szabályainak, mert attól félt, hogy azok megkötik a szellem szabadságát s egyszínűvé teszik az írók munkásságát, holott olyan fejletlen irodalomban, mint a mienk volt, épen az egyszínűségtől tartott legjobban. S különben is ő nem elégedett meg az írók és tudósok egyesítésével: bele akart vonni minden művelt embert a mozgalomba, a melynek egyetemes és általános hatásán senki sem munkált nálánál több kitarással, lelkesedéssel és önfeláldozással.

A mint a politikai átalakulás hajnala derengeni kezdett s a megyegyűlések mintegy varázsütésre visszaállították a törvényes intézmények formáit: Kazinczy törekvéseinek egész komolyságával, buzdításainak valódi gyújtó tüzével lép ki a küzdő térre, hogy a küszöbön levő országgyűlést, mely a magyar nyelv régi jogainak visszaállítására kezdett fegyverkezni, céljai iránt kedvezőleg hangolja. Nyíltan és bátran hirdeti, hogy az új idők szelleme ezt kívánja első sorban. Hivatkozik a megyei gyűlésekre, a melyeken mindenütt magyar beszédek hangzottak, s a melyek minden segílyt megtagadnak, míg «szabadságaink helyre nem állíthatnak». Kezet fog a bécsi írókkal, Báróczyval és Decsyvel, a kik mindenekelőtt nyelvünk jogait kívánják biztosítani; síkra száll Péczeli, Kerekes és Görög mellett, a kik a polgárosultság talpkövét a magyar nyelv tanításában s fejlesztésében látják s a mellett küzdenek, hogy a deák nyelv helyébe hazai nyelvünket iktassák, mint hivatalos nyelvet. «Ha a magyar nyelv hozattatik-bé — írja Kazinczy — nemzetünkéből különös nemzet válik, örökös fal lesz a magyar és nem magyar közt vonva, s az idegen vagy magyarrá lesz köztünk, vagy éhhel hal el; szemlátomást fogunk elömnenni a tanulásban, magyar csemetéink magyar nevelőket kapnak, s a mesterségekben vagy tudományokban oly szerencsés virágzásra lépünk, mint a milyenre Németország lépett, minekutána a kiholt római és az idegen francia nyelvtől elállott s tulajdon nyelvén kezdette írni könyveit.» Legyen a magyar nyelv necsak kötelező tantárgy az iskolában, hanem ez legyen a tanítás közege is. Erre nézve hivatkozik az országnak minden valamire való magyar írójára, a kik «csak intést várnak s rész szerént írni, rész szerént fordítani készek lesznek». Azon, hogy némely megye idegen nyelvű, könnyen tudna segíteni. Vannak számos önfeláldozó honfiak, a kik szívesen teljesítik ily helyeken is a hivatalos tisztet, a kik terjesztik és tanítják hazai nyelvünket, csak az ország nagyjai törvénybe iktassák e legfőbb kívánalmat. A jövő nem-

zedék átkaival fenyegeti azokat, a kik az új idők intő szavára nem hallgatnak. «Tanuljunk — mondja — deákul, sőt tanuljunk németül is, s ha reá érünk franczúl, anglusúl s olaszúl is; de szemeink mindenek felett oda légyenek függesztve, hogy a magyar légyen az *első és közönséges*, és hogy azt a német, tót, rác és oláh gyermek egyaránt tanulja, valahol csak benne mód vagyjon.» Késznek nyilatkozik az egész ország, maga a király, az összes felekezetek papsága, hogy megvethesse «régén várt boldogságunk tántoríthatatlan talpkövét». «Ha — úgy mond — a magyar nyelvet hozzuk bé, állani fogunk; ha a deák nyelv hozatik vissza, később vagy elébb elől az idegenek özöne s nemzetünk korcs-zűr-zavar lesz.»*)

Mintegy csatára buzdító szózatként jelentek meg Kazinczynak e sorai a Hadi és más nevezetes történetek hasábjain s utána zengék e buzdítást Bécsből és Kolozsvárról, Kassáról és Komáromból. Ő maga is kiadta *Orpheusában*, hogy az országnak minden hegye völgye visszhangozza azt. A bécsi magyar írók közül Báróczy üdvözölte az új ige bátor hirdetőjét először most is, mint mikor ez előtt néhány évvel a Gessner fordítása megjelent. «Miért nem egyeztethetem meg személyedben egész hazánkat! Ugy nem lenne most mitől tartanom; vagy mit mondok? nem lenne mitől tartanom? Nem is lett volna szükség ezen fáradságomra.» Ezt írja neki Báróczy, a magyar nyelv védelmezője, a ki bátor volt «több érdemes hazánkfia között született nyelvünk mellett kikötni», de félt, «nehogy a falra hányta légyen a száraz borsót».

Kazinczy nem osztozott félelmében, sőt bizalma sohasem volt erősebb, hite szilárdabb, reménye tüzesebb, mint mikor az országgyűlés megnyílt. Egyfelől az új fejedelem higgadt bölcsesége s jó szándéka, másfelől a Pestre sereglő főrendek és megyei követek hazafisága s komoly törekvése és az egész ország lázas izgatottsága egyre élesztették reménységét. Kazinczy úgy hitte, felvirradt ujjászületésünk napja. «Látom — kiált fel elragadtatással — hogy hazánkban sok viszontagság után végre feltaláltuk hazánkat; hogy oly szemtelenül már nem paczkázik rajtunk, gazdákon, az a bitang jövevény, kit a Duna salakos tajtékjával hányt ki partjainkra, és a ki most balgatag bosszúságában igazságos örömünk gyúladozásait . . . vadságnak nevezi.» Tudja, hogy a moly-lepte régi magyar ruhák divata, a gombkötők és kardcsiszárok sietős munkája még nem bizonyos jele a nemzet fölébredésének, de kérdi: «Ki ne fakadozzon öröm-sikoltozásra, midőn elroncsolt, eltaposott nemzetünk ismét felemeli a porból fejét és visszavévén nyelvét, ruháját és szokásait, az lesz, a mik dicső eleink voltak; az lesz, a miről ez előtt fél esztendővel a gyenge hit álmodni sem bátorkodott; egy sza-

*) L. 1790. márczius 8-án írt s már akkor közzé is tett levelét.

bad nemzet, — egy, tulajdon törvényeivel, nyelvvel, ruhával bíró nemzet, egy oly nemzet, melynek minden tagja fegyvert viselni született és kész oltalmazója hazájának és királyának». A magyar nyelv visszaállítással együtt fölépítjük Thalia templomát is, a mit senki sem gátolhat akkor, midőn Batthyány, az ország primása, az Eszterházyak, Grassalkovichok, Csákyak és Koháryak egyaránt kedvelik nyelvünket, íróinkat és színészeinket.

A magyar korona űr-szobájában írta Kazinczy e sorokat, a melyeknek lendülete, szárnyaló heve szinte páratlan nemcsak akkori prózáinkban, de verses költészetünkben is. Csak Bacsányinál és Szacsavaynál olvashatunk ez időből Kazinczy ajánlatához hasonló lelkes felbuzdulást. Érdekes azonban, hogy még maga az országgyűlés is mennyire nincs tisztában a teendőikkel s hogy az írók s köztük első sorban Kazinczy fáradozása és izgatása mily szűk körben tudott hatni. A főrendiek közül többen ígértek támogatásukat, pártfogásukat: de nagyrészt csak az ígéretnél maradtak. Az összeült országgyűlés éppen nem bátorította őket valami hathatós tevékenységre irodalmunk ügyében. A megtámadott alkotmány védelme, a mely a nemesi kiváltságok biztosításán túl nem terjedhetett, mintegy fölemészteni látszott nemzetünk minden erejét, minden tehetségét. A kikre Kazinczy biztosan számított: jó részt elhallgattak, mintha megrettentek volna a magasra csigázott követelésektől, a melyeket a vármegyék hangoztattak, íróink hirdettek s néhány országgyűlési követ törvénybe akart iktatni. Csak Prónay László, kit a királyi kegyelem nem sokára elűhivott visszavonultságából, kívánta beváltani Kazinczynak tett ígérését. Ő a hozzá írt ajánlást melegen fogadta, feledni ügyekezett előbbi sérelmeit s Kazinczynak beléje helyezett bizalmát úgy tekintette, mint a mely az ő nevét kiragadja a homályból s mintegy igazságot szolgáltat hazafias, de félremagyarázott törekvéseinek. «Megvallom — írja erre vonatkozólag Kazinczynak — soha egy levél sem ébresztette föl bennem az elszánt s homályba merült lelket, mint emez, a mely csekély s veszett nevémet újonnan szűli, nemcsak, hanem éppen annak orvosos gyarapítását mutatja.» Ő nem kap a hírnévben, hiúság nem vezeti tetteiben, de tudja, hogy a mire Kazinczy kéri a haza nevében, az az egész nemzetre jótékony hatásának ígérkezik. «Anyanyelvemet — folytatja — (noha annak felállításához kevés buzgóságot láttam Budán, főképp nagyainknál) mégis imádom és annak virrasztására örömet mindent feláldozok.» Kazinczyra bízva, hogy a magyar színjátszók jutalmazását meghatározza, ő kész a szükséges anyagi támogatásra, mert — úgymond — «örömem napja léssen az nékem, ha csak egy hajszálában is anyanyelvünk ékességének részesülhetek.»*)

*) L. 1790. jul. 20-iki levelét. 322. sz.

Így tehát Kazinczy Ráday Pál segítségével a magyar színjáték megalapításán munkál s gyorsan fordítja egymásután a színpadra hozandó darabokat s másokat is hasonló működésre buzdít; de a mozgalomnak és az országgyűlésnek a hazánkhoz kapcsolt részekben olyan híre megy, mintha az ország forradalomra készülne s a régi intézményeket gyökerestül felforgatni akarná. Kazinczy László, a Ferencz öcscse, némi humorral kérdi bátyjától: vajjon «van-e a ti hosszú nadrágtokba olyan valóságos magyar szív, mint az én bugyogómban?» De hazafias lelkesedése a szigorú katonai formák közül is kitör. «Ma van a napja — írja — a melyen szabadságunk restauratiójának záloga talán még nem esmért pompa és vígasság alatt megtörtént. Ittam egészségtekért s boldogságotokért, s kértém s kívántam igyekezetetekre áldást s egységet... Az egész világ feltátozott szájjal várja dolgotoknak menetelét, minden reményli, hogy mostani összejöveteletek emlékezetessé tesz vagy még emlékezetesebbé a következő maradéknál; én pedig bizonyos vagyok benne, hogy az a nép, a melynek a nagyság és szabadság a legfőbb megkülönböztető jele, magát ebben az alkalmatosságban nagy nemzetéhez érdemesen fogja mutatni.»*) S ime pár hét múlva már arról tudósítja bátyját, hogy «néha-néha majd a nyavalya kitöri, olyan híreket kénytelen hallani». «A rendek közt való viszátkodás — írja László — az uraságok és parasztok közt való aufruhr, olyan rendkívül való praetensiók, hogy a coronatio még egy néhány hónapig be nem állhat; törvények, a melyeket a kutya is megugatna, mint p. o. hogy csak magyar ételt legyék szabad főzni, et caetera, hírdettetnek itt az egész világon felöletek.» Angusztusban megint azt hallja, hogy «Pest tele van zenebonával», a katholikuskok a türelmi rendeletet el akarják törölni, Trenck forradalmat szít. «Hidd el, — így végzi kifakadásait — csak az isteni erőnek köszönöm, hogy még eddig az ilyen rágalmaszó hírek miá a guta meg nem ütött.»

E nyers, de őszinte nyilatkozat, e leplezetlen aggodalom kétség kívül jól esett Ferencznek, a ki legalább saját testvéreinek buzdításában és lelkesülésében találhatott némi enyhületet, midőn reményei tünedezni kezdtek s belátta, hogy az ósdiak konoksága sokkal nagyobb akadályokat gördít útjába, semhogy a hozzácsatlakozó kevesek bármilyen erőfeszítése is győzni tudjon azokon. Az irodalom ügyét nem sikerül fölemelnie, a magyar nyelv jogai veszendőben, a színjátésozok tanulatlanok, ügyetlenek és félénkek. Terve mindenütt hajótörést szenved. Hogy *Hamlet* előadásék, hogy az ő fordítása legyen a megnyitójáték, hogy az ő nevét ismerje meg, mint színmű fordítóét vagy helyesebben átdolgozóét, a magyar közönség először: mind erre semmi kilátás.

*) L. 1790. jun. 6-án írt levelét. 314. sz.

Hiába ajánlja fel segítségét, hiába akar, ha szükség kívánja, maga is a színészek közé állani, hogy a sikert biztosítsa: tervét nem fogadják el. Keserű lemondással, a dicsvágy ki nem elégitett érzetével hagyja el Pestet, hová annyi büszke ábráddal s fényes reménnyel sietett, azt hívné, hogy jelenléte képes lesz a mozgalomnak fejlődésre képes irányt adni. De azért, bár egy időre kedvét veszi s hivataláról le kell mondania: újabbnál-újabb művekkel lép a közönség elé. *Orpheusát* folytatja s a *Messias* kész fordítására előfizetést hirdet, fordított színműveit kiadja, a Vitéz és Aranka munkáit nyomtatja, íróársait serkenti, magának Széphalmon házat építtet; szóval: tevékenysége nem tud csüggedni. Pedig sértett önérzete, füstbe ment reménye még ezután is többször erős kifakadásra bírja. «Gyalázatos dolog — írja ifj. Szilágyi Sámuelnek — hogy a mi magyaraink még ezen magyar epochában sem olvasnak. Hijában vádolta Szacsavay azzal az írókat, hogy drágán szabják könyveik árát. Nem ez az oka... Szomorú dolog volna arra szoktatni a világot, hogy a könyvet is azon fogva becsülje, a min a sertést!» Még eddig csak győzte az *Orpheus* és egyéb munkái költségét. Az előfizetések ha lassan is, de csak begyűltek. Most azonban Aranka azzal a hírral lepi meg, hogy pénzt csak akkor várjon Erdélyből, ha *Messiasa* is odaérkezik. E csalódás átokra fakasztja a különben türelmes Kazinczyt. «Átkozom azt az órát, — kiált fel e hírre, — a melyben eszembe jutott, hogy írjak, nyomtattassak, költsek, magamat jövedelmemnek egy részétől megfoszszam, ha a közdologért felvállalt igyekezeteknek ez a jutalma!»*)

Kazinczynak azonban nemcsak a részvétlenség, hanem az előítéletek miatt is küzdenie kell. Különösen sok bosszúságot szereznek neki a censorok, a kikkel folyvást harcban áll. Mikor Aranka *Julia* című könyvét akarja kinyomatni, Novák, a kassai censor, azzal az üzenettel küldi azt vissza, hogy ez a munka erkölcsvesztegető. Kazinczy haragra lobban, kérni és felvilágosítani nincs ereje. S úgy bosszúlja meg magát a censoron, hogy a munkát a pesti könyvvizsgáló kezéhez küldi, ott ki-eszközi az *admittitur*-t s egy példánnyal kedveskedik Nováknak. Az efféle regényszerű munkákat azonban nemcsak a censorok nem látták szívesen, de még íróársai is megszólták érte, a miért az ilyenek fordítását javasolta, sőt azokat saját költségén kiadta. Földi, a többek közt, nyíltan megmondta neki, hogy ilyenek olvasására még nem ért meg a magyar közönség. Szirmay Antal is arra kéri, hogy «ne románokat, de valóságokat írjon. Nemcsak férfiak, de asszonyaink is jobban fognak rajtok kapni. Ne nézzen más nemzeteket. Azok már minden valóságokból kikoptak, azért írnak románokat, ez csak a külső írók eszének visz-

*) L. 1791. febr. 19-én írt levelét. 362. sz.

ketsége. Fájjalja, hogy a magyar történet még hazai nyelvünkön nincs megírva. Kikel Haller János, Vitéz és Patai ellen, a kik holmi mesékkal akarják a nemzetet tractálni. «Ezen betegségből — mondja — nemzetünket ki kell gyógyítani, nem pedig régi rossz ízlésébe meggyökeresíteni őtet.»*)

Ez elfogúlt, egyoldalú nézetekre czéloz Kazinczy, midőn Arankának a következő panaszos sorokat írja: «Nagy még a sötétség, kedves barátom! és nekem úgy látszik, hogy mivel némely helyeken *napok* támadnak, a barlangok setétjei még feketébbekké válnak, mint eddig voltak, míg egünket estveli homály fogta vala bé.» Aztán tüzes elhatározását, az előítélet elleni makacs küzdelmét rajzolván, így folytatja: «Én megmakacsítottam magamat kicsikarni a superstitio kezéből a véres tört és irtóztató képeről lekapni az álorczáat. Voltaire, Rousseau, Helvetius, a Sanssouciba' lakott philosophus s a kőművéség úgy adnak paizst balomba, jobbomba kardot, lábaimra szárnyakat, mint mikor Perseust készítették fel az istenek az Andromeda megszabadítására. Csak attól tartok, hogy lángoló felgyuladásaim által el ne rontsam ügyekezeteimnek boldogúhatásait.» Bátran és önérzettel hivatkozik minden sorára, melyet a lélek halhatatlanságáról írt, a mit nemzetünk kívánt boldogságáról közzétett, mert meg van győződve, hogy a felvilágosodás bajnoka másként nem is szólhatott. E működésében oly erős bizodalma van, hogy épen szabad véleménye miatt várja az igazságos maradék áldásait. «Valakinek — írja — fel kelle támadni, mert már többé szenvedni nem lehet, a mit csinálnak.»**)

A felvilágosodás, az ember vele született jogai nevében intézi hatalmas csapásait a censorok ellen, a kikben a kipusztíthatatlan babonák és előítéletek legelszántabb védőit látja. Szóval és tollal hirdeti a gondolkodás szabadságát, mely a polgárosultság alapföltétele. A vármegye gyűlésein nincs elszántabb harczosa a sajtószabadságnak, mint Kazinczy. Mikor meghallja, hogy régi mesterét, Ráday Gedeont eltemették s Gabelhofernek a temetés alkalmával mondott beszédét e szavakkal tiltotta el a censor a kinyomatástól: «Scandalosum est... protestanti, nullum signum poenitentiae danti, aeternam beatitudinem adgratulari» — ez itéletet hirtelenében lemásolta több példányban, szétosztotta a gyűlés elfogulatlanabb tagjainak, a kiket meggyőzni iparkodott arról, hogy mivel a protestansok szabadsága mindenben korlátoztatik, ily nemű visszaélések ellen a vármegye a legerélyesebben keressen orvoslátot s indítson vizsgálatot. Egy plebánust mindjárt keményen megtámadt, a ki arról panaszkodott, hogy a protestansok «egy halva talált

*) L. 1790. jan. 16-iki levelében. 232. sz.

**) L. 1790. márcz. 25-én kelt levelét. 307. sz.

protestánst a katolikusok felszentelt temetőjökbe temettek. Kazinczy addig beszélt, hogy maguk a katolikusok is szégyelni kezdték, hogy plebánusuk panaszkodni nem átalott. Egy báróra pedig, a ki a temetésben az ő családjára nézve sérelmet látott, félig hallható szóval, öntudatlanul fakadt ki: «eb a lelke, ostoba aristokratái kevélysége».

Ez Abaújvármegye gyűlésén történt, hol a sajtószabadságot megmentette. Hasonlóan járt el a bihari megyegyűlésen is, hol Bessenyeivel kezét fogva győzte le gr. Sauer kanonokot, a ki elismerte ugyan, hogy a sajtószabadság valóban nagy kincs, de mivel belőle sok rossz származhatik, meg kell szorítani. Kazinczy fölkel s azt mondá: «Az igaz, hogy rossz következhetik, de az is igaz, hogy az a kevés rossz, a mit a prelum szabadsága húz maga után, azt a sok rosszat és nagy rosszat, a mit a prelum tilalma szül, véghetetlenül felülmúlja, s osztán azért, hogy valami rosszat *szülhet*, nem következik, hogy el kell tiltani.» Bessenyei György meg ezeket mondá: «T. n. vármegye! tiltsuk el a szőlőművelést, mert részegség és gyilkosság következhetik belőle s a lányokat zárjuk külön a férfaktól, mert paráználkodás történhetik.»*) A sajtószabadság ügye itt is győzött.

A felvilágosodás iránti merész magatartása író társaival is harczba keveri Kazinczyt. Például Döme Károlyt, a kit majdnem bálványozott az előtt, élesen megtámadta a Bossuet fordításáért s egy röpiratért, mely «Világ nagyjai, veszedelem!» czímmel épen ez idétt jelent meg. Tagadja, hogy Döme a vallás méltósága mellett fogott fegyvert. «Nem azt félted — írja neki Kazinczy. A papi rend tekintete' hanyatlása rettentett el, nem a religio esete, ez most tisztább, ... mint annakelőtte volt, míg a religiót a tudatlanság őrzötte. Ah, Dömém, ha látnád, mint vérzik szívem, midőn azt kell szemlélnem, hogy te is azok közé állasz fegyvereddel, a kiktől én iszonyodom!»**)

Az életrajzíró Kazinczy efféle nyilatkozataiban fedezheti föl amaz elhatározás csírait, a mely a reformátorok társasága felé vonta s Hajnóczy és Szentmarjay karjai közé vezette őt. Valóban jogos volt félelme, hogy «lángoló felgyuladása» elrontja igyekezetét s elkeseríti életét. Vajjon a vármegyén szerzett ellenségei nem örültek-e titkon, mikor elfogatásának híre ment? Azok, a kiket oly élesen megtámadott, nem a nemes boszúlo kezét látták-e soraiban, s volt-e az egész országban csak egyetlen ember is, a ki a közjóra tett igyekezetét enyhítő körülménynek merte volna felhozni akár a királynál, akár a kir. táblánál? S vajjon Kazinczy gyászos végzetében nem fölismerhető-e az agitátorok nemesise, habár nem lett is oly tragikussá, mint rendesen szokott? A ki

*) L. 1793. okt. 8-iki levelét. 430. sz.

***) L. 1794. márcz. 18-án kelt levelében. 439. sz.

a közmeggyőződés hatalmával oly éles összeütközésbe jutott, mint Kazinczy, annak ki kellett engesztelnie sorsát, mely csak azért nem vett rajta teljesen boszút, mivel a küzdő fél sem egész erejét latba nem vetette, sem elbizakodottsága nem szakította szét a korlátokat. A tragikai hős nem alkudhatik meg a körülményekkel: Kazinczy szemre-félre tekintett, valahányszor egy-egy kitámadását intézte az előítélet sánczai ellen akár nyilvánosan, akár titokban. Ő szeretett a körülményekkel alkuba bocsátkozni; szerette fontolóra venni a helyzetet és eszközöket, a melyen és a melyekkel győzni akart. Elfogultnak nem mondhatta még ellenfele sem, türelmetlennék a vallások iránt még kevésbbé. De meg volt benne az izgatott munkás türelmetlensége és sovárgó vágya, s bár egyik sem vett rajta teljesen erőt: csalódásait nagy részt ezek okozták.

A sajtószabadságért vívott küzdelmei, úgy látszik, már kezdték lehűteni szerepre vágyó kedvét. Be kellett látnia, hogy mióta Ferencz császár és király uralkodik az országban: minden megváltozott. Az a pár esztendő, a mely József császár halálától kezdve egészen eddig elmult: a kétség és remény között hullámoztatta nemzetünk kedélyét. Azonban a francia forradalom vihara sok szendergő vágyat fölélesztett, sok titkon táplált kívánságot teljesíteni ígért. Kazinczy a francia encyclopædisták tanain lelkesült, műveiket fordította, bölcselmi vizsgálódásokba merült s a vallás alapokait feszegette. Egyszer csak valami homályosból e szavak ütök meg a merész kémlelő fülét: «Esztelen! nem hallod-e a sülyedők szavát? nem-e a szörnyű ostorpattogást?»*) Kazinczy visszaborzad. Bölcséleti kutatásaiban megállapodik s azt a művét, a melyben a világrénd tényleges alapjait szerette volna megtámadni, félbeszakítja s eme jellemző szavakkal küldi el a töredéket Arankának: «Ezen darabom félben szakadt, nem is fogom folytatni, mert *nagyon neki indúltam a világos szólásnak.*» Tehát a megváltozott politikai és közállapotok letérték őt az agitator útvjáról nyilvánosan, de titkon annál nagyobb figyelemmel kíséri új barátainak, Hajnóczynak és Szentmarjaynak működését, a melytől nem tudjuk, volt-e mit várnia, mivel elmékedéseinek s gondolatának e köre még maig sincs tisztázva. Csak annyi bizonyos, hogy az irodalmi reformer zászlaját mindaddig ki nem ejti kezéből, míg csak 1794 december 14-én fogva nem viszik őt édes anyja karjai közül Budára. Azt hisszük, a küzdelemnek ez a tere aránylag legszabadabb levén: nemzetünk előhaladását, habár lassúbb léptekkel is, elérhetőnek látta, ha e teret egészen sikerül vala elfoglalnia. E tekin-

*) L. 1793. január 5-iki leveléhez csatolt «Daimonia» czimű versét. 288—289. l.

terben a körülmények felbátoríthatták, jóllehet későbbi ellenzékének erős táborából már mutatkozni kezdett egy-egy előrs a láthatáron, a ki Kazinczy uralmát sem a közizlés, sem a nyelv művelése, sem a költészeti új irányok szempontjából nem hitte biztosítottak, jótékonyak és föltétlen hatásúnak.

Aranka és köre féltékenyen nézték Kazinczynak úgy nevezett túlkapásait. Sem az orthographia, sem a stíl dolgában nem voltak föltétlen hívei. Fordításait olvasták ugyan mindenfelé, de a hogy elveit a gyakorlatban megvalósítani törekedett, azt gyanús szemmel nézték. Kazinczynak védenie kellett magát és elveit. «Hidd el, barátom, — írja Arankának — én nem imádom magamat, de annyit csak látok, hogy nem vagyok a legostobább író.» Nyíltságot és őszinteséget vár, mint a hogy ő szokta hirdetni nézeteit. De épen e nyíltsága és őszintesége, a melyekbe mindig vegyült némi hiúság és elsőségre való törekvés, esett zokon az erdélyi írónak.

Még élesebb s bátrabb harcokra talál Kazinczy Földi Jánosban, a ki különben szintén a vélemények szabadságának szószólója, de a fordítás elveiben és gyakorlatában szöges ellentétben áll vele. Földi épen ez időben egészen belemélyedt Anekreon fordításába, még pedig az eredetinek versmértékéhez szigorúan kívánta Anekreont magyarul megszólaltatni. Minden egyes darabját elküldte Kazinczynak, a ki — úgy látszik — a formák és nyelv merevségétől egyaránt visszarettent, saját próbáit állította a Földi fordításai mellé, azt akarván jelezni, hogy az ő iránya egészen más, mint a Földié. Az eltérés oka nagyrészt abban rejlik, hogy Kazinczy a tiszta classicismustól mindjobban távolodott a német költészet felé, Földi pedig állhatatosan megmaradt az eredeti író szelleménél, nyelvénél s formáinál. Meg is mondta neki Földi, hogy már szinte fél vele közölni fordításait, mert Kazinczy nagyon a nyugot-európai költészet irányába csapott.

De ez csak előzmény volt. Az akkori írók közül senki sem tudta védeni oly makacsul saját álláspontját, mint Földi s annál kevésbé merté Kazinczy műveit éles kritika alá venni. Földinek minderre elég bátorsága volt. «Megengedj, ha kimondom — írja Földi Kazinczynak — nékem semmi fordításod nem tetszik és ha csak ilyenek a fordítások, nem érdemlik meg ezek az édes bolondságok, hogy oly sok álmatlan órákba kerüljenek.» Legfőbb hibáit Kazinczynak abban látja Földi, hogy a prosodiai szabályokat nem tartja meg szigorúan. Szemére hányja, hogy az öreg Ráday Gedeon «dibdáb sánta verseivel» egészen elrontotta ízlését. E mellett épen arról az oldalról támadja meg Kazinczyt, a melyet ez legerősebbnek hitt, s a melyben az író legfontosabb tulajdonságát vélte feltalálhatni. Értjük a *correctiót*. Kazinczy szerint a «correctio a legkisebb és legfőbb érdeme az írónak». Földi ellenben azt írja neki,

hogy «még szerencsétlenebb további rágódásaiban s jobbításaiban, mint legelső próbáiban».*)

Természetes, hogy ily íróval szemben Kazinczynak még elszántabban kellett védelmeznie magát; de másfelől újabb híveket kellett magához csatolnia, mivel a régiek már kinőttek a kiskorúságból. S a mint Kazinczy körül nézett a hazában: a soproni magyar társaság tűnt fel először előtte, a melynek akkori vezetője, Kis János, épen azon az úton haladt, a mely felé Kazinczy is törekedett. Mondanunk sem kell, hogy a Kis Jánossal kötött barátsága mennyire kárpótolta Kazinczyt mind az Arankáék, mind a Földi elszakadásáért. S ugyanakkor, midőn Kis Jánossal megismerkedik, még több ifjú író is mellé sorakozik, mint Csokonai, Nagy Sámuel, Németh László, Lakos János, Szentgyörgyi József, Virág Benedek és kivált gr. Dessewffy József. Ez utóbbinak szavában hallhatta először irodalmi tekintélyét s uralmát hangsúlyozva, mikor ezt írta hozzá: «Akár *tz*vel, akár *c*vel, akár *v*vel írjad te nevedet, csak az a Kazinczy F. maradol te, kit esmérői becsülnek, baráti szeretnek, s a kinek nevét s írását maradékaink magasztalni, jövődöbeli fróink pedig példáulú fogják választani.»***) Mind e mellett bizonyára legtöbbrre becsülte új barátságai közül Kis Jánosét, a kihez ettől fogva a leghívebb szeretettel ragaszkodott, s a kihez írt levelei Kazinczynak valódi önéletrajza. «Oh — írja Kazinczy — szeretlek, kedves barát és úgy szeretlek, hogy veszszek el, ha valakit inkább szeretek.» — Föltétlen magasztalójává lesz, csakhamar őt tartja első írónak, őt ajánlja követésre mindenkinek, a ki tanácsot kér tőle. Salis, Matthisson, Schiller fordítására őt hiszi legalkalmasabbnak. Minden darabját közli vele, sőt még másoknak írt leveleit is, ha azokat kiválóan sikerülteknek találja. Tán ő az egyetlen, a kihez még fogságából is megkísérli levelet írni, hogy eldicsekedjék újabb munkáival, a melyekről «minden szenny le van fúva.» — Kis Jánosnak kezdi először megmagyarázni a stílfajok különbségeit s hogy mikép kell a különféle műveket más-más köntösbe öltöztetni. *Clavigót* és *Emilia Galottit* újra dolgozta a börtönben s lefordította Molièrenek *A kénytelen házasság* és *A botcsinálta doktor* című vígjátékait is. Az e fordításban követett irányáról Kis Jánosnak szól első ízben és pedig oly jellemzőleg, hogy szavait lehetetlen nem idéznünk. «Nem szégyenlem — írja a Molière említett műveire vonatkozólag — erre a két darabra reá ütni bilyegemet; s legalább azt nyerem vele, hogy a debreczeni hentesek, szappanosok és sulyomkofák, kiket a közöttük termett grammatika nyelvünknek polykletusi kánonjává

*) L. 1793. aug. 12-iki levelét. 427. sz.

**) L. 1794. márcz. 29-iki levelében. 440. sz.

teszen, és a kik a *soloecismusaim* miatt *Clavigóban és Emiliában ξερως-nak* fognak szólítani, *redm ismernek, hogy én is magyar vagyok.*¹⁾

Mikor a börtön ajtaja megnylik Kazinczy előtt: el nem indulhat addig, míg el nem mondja hű barátjának, a mit az nem tud, hogy ő még él s a mit tud, hogy szereti. S alig hogy kipihen magát, s körül nézi pusztuló gazdaságát: megint Kis Jánosnak mondja el legelőször, milyen tervei vannak a jövőre.

Kis János mellett Virág Benedek bírja első sorban nagyrabecsflését. Ő nekik leplezetlenül ír Kazinczy s irodalmi elveit velük akarja legelőbb elfogadtatni. Kis Jánosban inkább a Matthisson, Virágban inkább a Horácz fordítóját és követőjét tiszteli. Így mindegyik közel áll irányához, felfogásához s eszmeköréhez. Ő rájuk hivatkozik legtöbbször s nekik akar tetszeni egyedül. A fogságban készült fordításairól szólván, azt mondja, hogy azoknak mindegyike úgy készült, hogy a nagy seregnek ne tessenek. Eddig elértem célomat: nekik nem tetszik; az van hátra, hogy Kisnek s Virágnak tessenek.²⁾

Íme a Horatius és Göthe tanítványa, ki nem a hatás egyetemességére törekszik, hanem csak keveseknek kíván tetszeni, de azok a kevesek előtte többet nyomnak a mérlegben, mint az egész nemzet. S midőn egyfelől nyugalmas munka után áhítozik, másfelől nyílt harcban látja magát a népies iránnyal, a debreczeni írókkal és nyelvészekkel. E harcban súrlódnak össze lassankint irodalmunk föltámasztására irányult eszméi.

Mily roppant erőfeszítésbe került most az irodalmi vezetés zászlaját újra kezébe ragadnia: elképzelhetjük, ha számba vesszük ama körülményt, hogy egyrészt a bécsi kormány agensei folyvást figyelemmel kísérték minden lépését, másrészt pedig a főúri körök szigorúan kerültek minden érintkezést vele, nehogy a király neheztelését magukra vonják. Midőn Németh László Kazinczy régebbi munkáinak árát összegyűjteni ígérkezik, ezeket írja: *•Hadd érhessem el azt a gyönyörűséget, hogy Kazinczynak akkor szolgáltam, mikor sokan nevét is nyelvekre venni nem merték, s oly óráiban szereztem néki mulatságot, a melyek legunalmasabbak voltak életében.*³⁾

Kazinczy eleinte nem hitte, hogy például Széchenyi, Festetich s más főrendű családok, a kik az előtt szívesen látták körükben, most szigorúan óvakodnak vele szóba állani. Azért, mikor Majláth György, a jogügyek igazgatója, avval a hírrel lepi meg, hogy a kir. kincstárnak haldéktalanul fizessen még az anyjától kicsikart jó összeg pénzen fölül ezer-

¹⁾ L. 1797. nov. 16-án írt levelében. 477. sz.

²⁾ L. 1801. nov. 21-én írt levelét. 497. sz.

³⁾ L. 1802. febr. 13-án kelt levelében. 507. sz.

hatvannyolcz forintot : egész önérettel fordul Festetich György grófhhoz, hogy tőle segílyt kérjen. Mint mondja : «a ki életét és szabadságát, mely nem kevesebb becsű, mint maga az élet, ajándékban bírja, nem sokat gondol a pénzzel», de ő özvegynek a fia, s osztozatlan nyolcz testvér egyike, a kik szenvedéseinek terhét úgyis eléggé megérezték s tovább is éreztetni ezt velük, nincs ereje s tiltja lelkiismerete. Hivatkozik arra, hogy mennyi jót tett a fogságban rabtársaival, hogy őt azok és a börtönőrök mindig csak «der gute Herr» néven nevezték, hogy most egész élete föl van forgatva, hogy ő türelmes lélekkel viselte a csapást, de a most kért összeget sehonnan sem tudja előteremteni. «Nagyságodat jövök megkoldúlni — írja hozzá Kazinczy. Ismerem én is nagylelkűségét. Könyveket mutatok be, s oly kevélyen szabom meg árokat, mint a Sibylla Tarquinnak. Bízom Nagyságodhoz, hogy esetemet megszánja, s vélem nem alkuszik, mint Tarquin. Én részemről úgy nem fogom árokat alábbszállítani, mint az a vén anyó; nem, mintha annyit érnének, hanem mivel nekem sokra van szükségem s Nagyságod sokat adhat».

A bemutatandó könyv pedig nem más, mint a Gessner idylljeinek fordítása, a melyet fogságában újra dolgoztatott. Ezt akarja ő maga kiadni s a kiadást Festetichnek ajánlani. Ötszáz forintot kér a maecenástól, mondván : «Végyen részt Nagyságod szereucstlenségemen s magára vévén annak egy részét, gyönyörködjék abban, hogy rajtam, a kit a sors özsverontott és a kit még most sem szűn meg csapkodni, egy ily nagy teher elviselésében könnyíthetett.»*) Festetich azonban nem tartotta ildomosnak kérelmét teljesíteni, mire Kazinczy önérettel vallotta meg, hogy kérése miatt nem pirúl s tiszteli az okokat, a melyek miatt azt a gróf nem teljesítheti.

Nem tudjuk, mikép segített magán Kazinczy. Legvalóbbszínnű, hogy ismét sajátjához kellett nyúlania. Figyelmet érdemlő körülmény azonban, hogy fogsága után az arisztokrátiának csak két tagjával kezd levelezni, tudniillik Teleki Sámuel gróffal és Wesselényi Miklós báróval. S még e kettő közül is csupán emettől van levél a gyűjteményben. — Wesselényi, jóllehet maga is szította a kufsteini börtön bűzhödt levegőjét, vagy talán épen ezért, igazi hazafisággal fogadta Kazinczy sorait s tiltakozott ama hiedelem ellen, mintha ő reá is elragadt volna az «új betegség».

Az írók azonban Kazinczy kiszabadulásában irodalmunk újjászületésének ünnepét ilték s annál jobban siettek őt mesterükül fogadni, minél többet vártak tőle jövendő pályáján, s minél több reményt nyújtott erre Kazinczy. Csokonai és Virág Benedek egy egy allegorikus köl-

*) L. 1802. decz. 3-án írt levelét. 547. sz.

teményt írnak örömben. Kis János szintén azt fogadja, hogy hűséges követője lesz barátjának s mint eddig, úgy ezután is a közjóra áldozza minden tehetségét. Azonban szomorúan veszik észre írónk, hogy még mindig csak egymásnak dolgoznak. Kazinczy, alig hogy egy pár hét óta élvezheti szabadságát, azonnal megszerzi a magyar irodalom minden legújabb termékét, köztük a Kisfaludy Sándor *Kesergő szerelem* című lyrai beszélyét s keserű érzéssel jegyzi meg, hogy az ő példányánál több nincs azon a vidéken. E panaszt Pestről és Győr tájékáról is ismétlik Virág és Kis János. Emez a többi közt így ír: «Ha a te vidéked nem áldozik a gratiáknak, az enyém nem is esméri azokat. A magyar Petrarcat itt nemcsak nem bámúlják, hanem csudálkoznak rajta, a kik azt történetből esmérik is, hogyan vesztegethette olyasmire az időt. Boldog egek, hogyan lehessen a magyar nyelvnek dicsőséget ígérni, ha az ilyen gyönyörű szülemények is megvettetnek!»*) A nemzet újra mély álomba merült s a szellemi művelődés iránt kevesebb rokonszenvet mutatott, mint valaha.

Ki tudja, ha Kazinczy fogságában elhal: mi lesz e súlyedés következménye? Támadt volna-e más, a ki a magánosan, titkon működő szellemeket egymáshoz csatolja? Lett volna-e író, a ki oly szerencsésen tudja az ébresztő munkát megkezdeni, a kinek egyénisége oly alkalmasnak mutatkozott volna valami irodalmi középpont megalkotására? S tudta volna-e más, hol kell kezdeni, mibe kell fogni, hogy a parlagon heverő elmék némi surlódásba jöjenek egymással?

Nekünk, egy jobb korban élőknak, hálával kell eltelnünk a gondviselés iránt, hogy Kazinczy újra nagy munkájához foghatott; hogy nem esett kétségbe a nemzet súlyedésén, hanem minden erejét arra fordította, hogy irodalmunkat feltámassza halottaiból. Miként önszenvedéseiben mindenha Isten újját látta, úgy a nemzet elmaradottsága, elaljasodása is azt a hitet keltette benne, hogy a népek istene próbára tette hazánkat, vajjon képes lesz-e önerejéből megmenekülni a végveszélytől. A csapások nemcsak keserűséget ébresztettek benne, hanem reményt és bizalmat is, törekvést és munkedvet is. Sem a nagyok neheztelése, sem önsorsának gyötrelmei nem tudták belőle kioltni a hitet, hogy irodalmunk megmozdulása maga után vonja az egész nemzet feltámadását.

Valóban, ha amasúlyos körülményeket fontolóra vesszük, a melyek között Kazinczynak újra föl kellett lépnie, kétszeres csodálattal tekinthetjük kitartó fáradozását, a melylyel megint felküzdte magát az irodalmi tekintély magaslatára. Nem öszinte kegyelettel kell-e megemlékeznünk lankadatlan buzgalmának ama nemes rugójáról, mely a dicsőség, a hír és

*) L. 1802. febr. 18-iki levelét. 509. sz.

halhatatlanság utáni vágyban nyilatkozott? Mily sokat köszönünk ez élénk vágy munkára ösztönző erejének és hevének. A hiúság sokszor nevetségessé teszi az embert s megrontja egész életét. A Kazinczy jellemének éppen e hiúság válik végkövetkezményeiben fényoldalává. Ő elég őszinte volt nyíltan bevallani, hogy neki a halhatatlanság legfőbb bálványja. «Csak az légyen enyém — írja Kis Jánosnak — örömet lemondok az életnek minden örömről, örömet eltűrom az életnek minden visszas eseteit. Ah! képzelni, hogy a szépnak, jónak, igaznak később tisztelői, midőn már régen sorvadni fogunk, vissza fognak kívánni magokhoz, hogy dicsőségünk el fogja verni álmaikat, hogy sírni fognak olyakká lehetni, mint mi valánk, hogy képeink meglátása leveri őket, mint a mennyei világosság, hogy neveink zengése a virtusnak szeretetire, a legszebb feláldozatokra fogja őket buzdítani, mint minket buzdítanak azoké, a kikben az emberi nagyságot imádjuk.»*)

Ez a vágy lüktet Kazinczyban, midőn nemcsak az önként hozzá csatlakozó írónak kíván utat jelölni, hanem midőn a régebbi gárda kiváló tagjait is ő akarja új munkásságra bírni. A múlt századbeli irodalmi mozgalmak oly hírneves vezéreit, mint Bessenyei György és Révai Miklós, szintén saját pályakörébe óhajtja sorakoztatni, hogy megerősítse helyzetét s egész tábori karát. Bessenyei, noha kevés bizalma van önmagában, igéri, hogy szívesen segédkezett nyújt neki. «Te — úgymond — elragadtatással vagy hazádnak nyelve és tudománya iránt: az én vérem már hidegszik, de mégis sokat fogsz látni tőlem czélodra.» Révai meg éppen követőjét látja Kazinczyban, a ki még szerencsétlenségei mellett is szerencsésebb, mint ő.

Íme az irodalmi föllendülés három bajnoka itt érintkezik újra s a legfiatalabb két nagy előzőjének egész lelkesülését, egész munkakedvét, törekvéseiknek célravezető irányát s ez iránynak teljesen elfoglalt körét átöröklő, hogy nem sokára egyedül uralkodjék a magyar műveltség — sajnos, még nagyon szűk — birodalmában.

Bizonyára ily előzmények után irodalmunknak minden őszinte barátja érdekléssel várja a levelezés további folyamát. Vajha a megkezdett kiadás minél előbb kezünk közt lehetne!

KISS ANTAL.

*) L. 1802. máj. 8-án írt levelében. 520. sz.